

Reeducació i cultura penitenciària a l'URSS. El cas Makàrenko

Francesc Calvo Ortega

«...sota el color de reeducar els escarriats, es tracta de destrossar als qui s'oposen quan, sota el pretext d'autocrítica, es tracta d'apostasia. Llavors, i de cop, llur virtut és transforma en verí. Però no se sent d'una manera tan clara. Al costat dels cíncics i els perversos, que es troben a tot arreu, sens dubte hi ha un bon nombre de joves herois soviètics que mai han viscut en un país sense camps de treball i, sense cap mena d'escrúpul, el partit del bon comportament.» M. Merleau-Ponty

La traducció al català de l'obra paradigmàtica de la pedagogia soviètica, el *Poema pedagògic* d'Anton S. Makàrenko¹, amb un pròleg força explícit del professor Jaume Trilla, ens segueix plantejant en l'actualitat allò a què sens dubte encara ens hem d'enfrontar com si es tractés d'un fet històric contradictori: el triomf d'un ideari que relativament té menys de pedagògic que d'administratiu. Potser mai hauríem vist res semblant quant a l'establiment d'un sistema pedagògic de llarg abast curiosament centrat en l'aspecte que el fa menys formatiu, és a dir, la resocialització. Durant molts anys a la Unió Soviètica, l'existència crònica de sabotejadors, espies o indolents —un per cada vint habitants segons les successives estadístiques, quan ja havia estat posada en marxa més d'una depuració de «sanejament» del país— i la necessitat permanent de reeducar a més de deu milions de ciutadans, tenint en compte que ja al final de l'època de Stalin els nadons d'octubre de 1917 havien traspassat el lliandar dels trenta anys, ens fa pensar que el sistema repressiu es crea per si mateix sense descans i al mateix temps allò que representa la seva maquinària dins la qual la pedagogia de Makàrenko hi jugarà un paper fonamentador.

La purga del sistema educatiu posat en marxa paral·lelament a la depuració del Partit Comunista condueix l'any 1936 a l'elaboració del decret del Comitè Central titulat «Perversions pedagògiques en el Sistema de Narkompros»², un document que declara inhabilitada l'administració educativa a escala nacional principalment per anti-marxista. No només la pedagogia imperant fins llavors, basada en les idees del desenvolupament infantil de Blonski, és objecte de la decurtació estatal sinó que la psicologia en general també serà considerada com a perversa i per tant ineficaç (Shore, 1947). Els tests psicològics, inclosos els que mesuraven la intel·ligència, van ser foragi-

(1) Makàrenko, A.S. *Poema pedagògic*. Vic, Eumo Editorial, 2006, 779 pp. (traducció de Dolors Chavarria).

(2) Nom que fa referència al Comissariat d'Educació de l'URSS creat en el Segon Congrés del Partit Comunista després de la Revolució d'Octubre. El març de 1946 va canviar el nom pel de Ministeri d'Educació fent-se càrrec de les tasques de creació, execució i manteniment del currículum, la recerca, l'organització, l'administració i coordinació, la selecció dels llibres de text, tot posant en pràctica un ensenyament homogeni de base ideològica.

tats de les escoles soviètiques. Per contra, la psicologia que la substitueix vindrà establerta per la teoria del reflex condicionat de Pavlov, que des de ja feia algun temps proveïa els fonaments teòrics de la ideologia comunista en matèria de política educativa. Amb Blonski i Shatski desacreditats, i amb Krupskaia rebutjada per Stalin, s'obre la via per a l'establiment de Makàrenko com a primer pedagog de la Unió Soviètica: el seu *Poema* (1935) apareix oportunament per redirigir administrativament el rumb de la pedagogia soviètica en una època amb connotacions bèl·liques tant exteriors com interiors prou especials (Bowman, 1962).

El context històric explica en certa forma la realitat d'una societat que viu sota el signe inequívoc de la guerra. Durant les dècades de 1920 i 1930, i per raons diverses, una gran part del poble soviètic viu amb la idea segons la qual la guerra pot esclatar en qualsevol moment. D'una banda, hi ha el record terrible de la guerra antiimperialista dels anys vint, de revolució i de guerra civil i, de l'altra, la qüestió del perill de guerra per l'encerclament capitalista, del anys trenta, instrumentalitzat per Stalin per tal de justificar una política ferotge de transformació de la societat i de l'economia i que centralitza ideològicament la propaganda oficial (Werth, 2001). Mobilització d'energies i d'esperits, militarització de la vida quotidiana i de l'economia i l'eventualitat d'una guerra són temes que resten omnipresents —al voltant de la construcció cap al socialisme en un sol país, segons la idea propugnada pel propi Stalin—.

En aquest sentit tres moments històrics semblen donar sentit a l'ambient repressiu substancial a l'interior de l'URSS. L'any 1927 per mitjà d'una psicosis de guerra deliberadament organitzada per l'estalinisme. Els anys 1929-1932, al voltant dels quals es desenvolupen en el camp les operacions de col·lectivització, la transformació del kulak agrari en kolkhoz i la descristianització en les regions més riques que desemboca en una terrible època de fam (Werth, 2005). I els anys 1936-1941 marcats per les tensions polítiques internacionals i la instrumentalització d'aquestes tensions reals amb finalitats polítiques —por generalitzada i una obsessió centrada en l'espionatge estranger i el sabotatge dels quintacolumnistes—. La instauració d'aquest clima d'extrema tensió i la coincidència de certs esdeveniments puntuals, males collites, el cens general de la població portat a terme durant el 1937, la promulgació de lleis anti-obreres molt estrictes, etc., suscita l'anomenat «Gran Terror», al voltant de qual emergeix un estat policial d'efectes devastadors per a la població (Kenez, 1985).

De fet, el set de juny de 1927 el cònsol soviètic a Varsòvia és assassinat poques setmanes després que la Unió Soviètica hagués trencat relacions diplomàtiques amb el Regne Unit, ocasió que Stalin i Molotov aprofiten per endegar en tot el país, mitjançant el que es va anomenar la «Setmana de la Defensa», una política d'unitat en front dels anomenats anti-soviètics que són arrestats en massa i que s'allargarà durant anys. Les declaracions autoinculpatòries dels processats per terrorisme troskista-zinovievista, expressió inventada pels jutges, són prou evidents del clima de repressió compulsiva

desfermada per l'estalinisme. Una de les més flagrants és la de Zinoviev extreta dels arxius del Partit Comunista de Smolensk per l'historiador Nicolas Werth:

«Us vull dir una vegada més que reconec la meva culpabilitat sense cap reserva. Sóc culpable d'haver estat, després de Trotski, el primer organitzador del bloc troskista-zinovievista, que tenia assignat l'objectiu d'assassinar Stalin, Vorotxilov i d'altres dirigents del partit i del govern. Em declaro culpable de ser el principal organitzador de l'assassinat de Kirov [molt probablement assassinat per ordre de Stalin]... El meu bolxevisme deficient s'ha transformat en antibolxevisme i per mitjà del trotskisme he arribat al feixisme. El trotskisme es una varietat del feixisme i el zinovievisme una varietat del trotskisme» (Werth, 1981, pp. 17-18).

El Gulag —nom donat a la Direcció Central dels quarters de detenció— senyala l'espai límit de reclusió de tota aquesta gentada que sota l'acusació d'antirevolucionària anirà a parar als camps de reeducació pel treball (ITL). El primer camp fou obert el 1924 a Kholmogori on s'hi van recluir els marins que varen participar en la revolta del Kronstadt. A partir d'aquest any i fins el 1929 només es té constància de l'existència d'un altre camp, el de Solovetz, anomenat OUSLON —Direcció dels Camps de Destinació Especial—, repartit en seccions en algunes illes, a Kem, Oukhta-Petxora i als Urals a Vitxera. Una vegada que les seccions de detenció passen al control de la GPU tot anirà més de pressa: la reeducació a Bèlomorkanal, Potma i Dmiltag, el canal entre el Volga i el Moskova, amb més de 800.000 detinguts en un sol camp. I cal que parem de comptar, doncs la proliferació és quasi infinita: Sevlag, Sevvoslag, Siblag, Bamlag, Taïtxetlag, Irkoutlag, etc.

En una carta de Varlam Chalamov dirigida a Boris Pasternak el gener del 1956 amb la finalitat d'esmenar la descripció d'un camp a *El Doctor Zivago* (Chalamov, 1991, pp. 143-148), explica amb claredat l'essencial d'aquest lloc d'internament més enllà de les escenes de fatiga i mort que a l'atzar ens podem arribar a imaginar. L'important és en la corrupció moral, quan cada dia que passa la immensa majoria comprèn que a fi de comptes es pot viure sense una bona alimentació, sense roba o un sostre adequat, però mai no es pot viure sense honor, consciència, amor o sentit del deure. Una moral despullada d'aquests sentiments suposa un gran trastorn, demencial, que s'acosta a la idea de «salvar la vida» a qualsevol preu per mitjà d'una jerarquia de recompenses i sancions que en molts casos ha portat l'aniquilació d'un gran nombre de detinguts. Aquest modus vivendi, afirma Chalamov, «l'hem conegut des de la vessant empírica però és quasi impossible de creure en l'existència d'un geni capaç d'inventar-lo d'un sol cop... Els premis són l'autorització d'anar a treballar fora dels murs de filferro sense escorta, d'escriure una carta, d'aconseguir un treball millor, de traslladar-se a un altre camp, d'encarregar un paquet de tabac o un quilo de pa. I, a la inversa, les sancions venen amb els racionaments i la prolongació de la pena en els calabossos subterranis».

Aquesta època de terror, llarga en el temps dels soviets, es trasllada sens dubte a la família, la cultura i, de retruc, als joves. Segons Sheila Fitzpatrick, després de la Revolució d'Octubre, en el medi rural, quan s'esperava que l'estat es fes càrrec de l'educació de les noves generacions, el poder, lluny de

mantenir l'autoritat dels pares va tractar de separar els fills de les famílies per tal de descontaminar-los de les velles tradicions burgeses (Fitzpatrick, 1994, pp. 24 i ss.). Quan comença el pla quinquennal, les escoles i les Joventuts comunistes demanen l'ajuda dels nens per desemascarar el pare alcohòlic o la mare creient amb l'objectiu d'avergonyir-los i tractar també de reeducar-los. A finals de la dècada del anys trenta, més de la meitat de la població soviètica no té cap altra experiència que la del poder dels soviets i és precisament sota aquest règim que les joves generacions es formen en unes condicions mancades de la llibertat de la que parlaven Marx i Engels (Hulicka, 1953). Sota la dominació dels vencedors de la Revolució d'Octubre, en la fàbrica, el koljós, la caserna, la universitat o l'escola, les principals virtuts de l'home soviètic són la fidelitat al cap i l'obediència cega. No cal dir que durant més de setanta anys de control soviètic l'educació dels escolars ha estat envaïda de formalisme i fingiment. Els infants han estat obligats a prendre part en innumerables reunions, mortals d'avorriments, amb les regulars lloances als caps del partit, en debats que abans de començar s'imposava ja el conformisme (Thorez, 1984).

L'emergència de la figura pedagògica de Makàrenko en aquest context d'autoritarisme profund adquireix sentit històric si la situem a l'interior del funcionament de la gran administració penitenciària de la utilització i modificació dels dispositius de resocialització i la influència que les idees del propi Makàrenko van tenir a veure entre la dècada dels anys trenta i, més tard, en l'època Khrusxov (Vavokhine, 2004). De fet les intencions fonamentals de l'Estat Soviètic, al contrari del que es pot pensar, estan en la correspondència implícita entre l'ordre intern de la institució penal i l'ordre extern de les estructures socials amb la finalitat implícita d'acabar amb la resistència informal de col·laborar amb l'administració a l'interior dels correccionals. Aquest tipus de resistència té a veure amb una autoritat moral que dins de les institucions tancades es crea en favor de la comunitat de presos que interiorment imparteixen una justícia pròpia, decidint quines sancions s'han d'imposar als membres de la comunitat carcerària motiu pel qual les formes d'adaptació utilitzades per l'administració queden minimitzades.

Així doncs, és més fàcil comprendre per què les polítiques penitenciàries a la Unió Soviètica van acabar inspirant-se en la pedagogia col·lectiva de Makàrenko ja que aquesta posseïa, com a principal punt d'aplicació resocialitzadora, la neutralització del poder individual i les relacions informals dins de les comunitats de delinqüents per mitjà de la transformació de la col·lectivitat en una organització dotada d'òrgans de gestió, de disciplina i responsabilitat. Els detinguts es converteixen en uns interlocutors en igualtat de condicions en front de l'administració en tot allò que fa referència a l'organització del treball polític i organitzatiu, de l'estimulació dels treballadors més eficients, de l'organització de la tasca educativa i del procés de producció i del sistema de sancions estructurada al voltant d'una assemblea de caire formal, és a dir, de dependència responsable.

Des d'aquest punt de vista, és possible traçar un paral·lel entre les tècniques educatives de Makàrenko i el textos fundadors del dret penal soviètic tot i que la influència si existeix és més aviat indirecte. Des del principi Makàrenko ja renegava dels pedagogs tradicionals que encara dominaven en els anys vint el Comissariat d'Instrucció Pública. En repudia les tècniques psicològiques que diferenciaven els joves delinqüents segons el delicte comès i refusa tant com pot el fet d'investigar el passat dels nousinguts a la colònia Gorki de què n'era el màxim responsable (Cusson, 1974). Però, d'altra banda i de forma indirecta, trobem que Makàrenko va tenir molt present durant tota la seva carrera el principal inspirador d'aquelles lleis, V. I. Lenin. També perquè en la base de la legislació penal la idea de la reeducació pel treball era un mitjà per corregir les dificultats econòmiques, a causa de la industrialització ràpida, que pesaven sobre una classe treballadora decaiguda i amb poca consciència política.

En el fons, Makàrenko fou un comunista soviètic convençut. Es tractava de formar autèntics comunistes com a veritables ciutadans del país dels soviets: «Per a nosaltres no era suficient “esmenar” una persona [diu Makàrenko al *Poema*]. L'haviem de formar de nou, és a dir, l'haviem d'educar de tal forma que deixés de ser un membre perillós o nociu per la societat, i que es convertís en un forjador actiu de la nova època». Makàrenko estava persuadit que la seva pedagogia era realment una pedagogia soviètica i que el tipus de persona que havia escollit com a exemple no era pas una invenció seva sinó una realitat de l'Estat Soviètic (Alston, 1979). El primer objectiu de la reeducació del jove delinqüent era l'adquisició del deure i la disciplina, una exigència que es materialitzava en els dots d'iniciativa i de voluntat activa en la vida diària sense haver d'atendre cap directiva ni ordre superior. Seguint Lenin, el responsable de la colònia Gorki parla d'una «disciplina conscient» entenent que «la disciplina ha d'anar acompanyada de la comprensió de la seva necessitat, profit, obligatorietat i importància des del punt de vista de la lluita de classes». Però això no acaba aquí. El veritable ciutadà no pot aïllar-se en el cercle dels afers propis sinó que ha de restar atent al que fan els altres de la mateixa manera que els altres faran el mateix amb ell. A diferència dels altres pedagogs, Makàrenko pensava que la influència dels grans trencava aquesta forma de disciplina ja que s'ensinistrava els nens amb un tipus d'organització auto-disciplinària i per tant no conscient. Calia allò que el propi Makàrenko anomenava «auto-organització», tenint en compte el valor polític del terme, és a dir, l'activitat pràctica dels «tribunals populars» locals elegits pel poble revolucionari. El to inquisitiu d'aquest sistema d'organització s'avenia en certa manera amb la fase inicial del dret penal soviètic, en els primers trenta anys de la revolució. Alhora, el sistema pedagògic de Makàrenko també sintonitza amb el model que a partir de la dècada dels cinquanta, al fil de les reformes penals portades a terme per Khrusxov, s'establirà com una fase nova en la legalitat carcerària.

No estranya que en aquest sentit l'administració soviètica, a l'hora de cercar noves formes d'organització i un nou to en la legislació penitenciària, s'a-

propés a l'experiència desenvolupada a la colònia Gorki. A partir de 1953, amb la mort de Stalin, el que s'imposa com a model de gestió dels centres d'internament a l'URSS és una certa legalitat procedimental que en un sol model s'havia establert a les colònies de reeducació juvenil. Es tracta de la instauració d'un espai públic que sota l'aparença d'una autogestió igualitària desenvolupa un tipus de violència horitzontal que conforma la cultura de base dels camps. Així com ocorre a les colònies de Makàrenko, els membres del col·lectiu de detinguts són tributaris els uns dels altres. En cas de falta de disciplina, de vagància o apatia en el treball, o de la no execució de la norma d'eficàcia per part d'un dels membres del col·lectiu, l'administració del camp imposarà una sanció alimentària a tot el grup en qüestió. Des del primer moment en què Makàrenko es va fer càrrec de la colònia Gorki, ja ho tenia clar tot això. El *Poema pedagògic* és un bon exemple de la gestió de grups de delinqüents juvenils que amb el temps esdevindria exportable als camps de treball, el Gulag, en el precís moment en què els interessos de la producció industrial superen els propis de l'internament per raons polítiques o morals.

Els principis d'organització, tradició i manteniment de la coacció interna de la colònia Gorki contradieien els principis pedagògics àmpliament reconeguts a l'època i que sostenien que el càstig anul·lava la creativitat de l'infant al qual se li devia de donar plena llibertat creativa. Makàrenko sostenia en relació a això últim tot el contrari: «M'havia permès de defensar el principi, indubtable per a mi, segons el qual, mentre no s'hagin format un col·lectiu i els seus organismes, mentre no hagi una tradició [bolxevic, s'entén] i no s'hagin interioritzat els hàbits laborals i quotidians, l'educador té el dret i fins i tot l'obligació de no renunciar a la coacció... Jo exigia la formació d'una persona resistent i forta, capaç de dur a terme una tasca desagradable i avorrida, si és una tasca que respon als interessos del col·lectiu». Si la pedagogia del desenvolupament propugnava una acció medico-pedagògica sobre la personalitat del nen, més enllà d'una educació social —per tal d'avenir-se a les necessitats naturals del nen posant de manifest les habilitats creatives d'aquest—, Makàrenko venia a defensar un sistema pedagògic antitètic que estandarditzava la personalitat i la conducta dels interns (Lilge, 1958, pp. 52-60). De fet, Makàrenko va trobar una similitud molt propera entre els processos educatius i els processos normals de producció industrial en els quals no hi veia cap tipus de mecanisme negatiu. Ans al contrari, traçava una analogia comprensible entre la producció industrial i l'educació que es focalitzava metafòricament en la complexitat i el bon funcionament de la màquina productiva: «Tenia clar que moltes peces de la personalitat i de la conducta humanes es podien fer a les premses, embotir-les segons un estàndard, però, per això, calia un treball d'alta precisió dels motlles, els quals requerien un compte i una exactitud d'allò més escrupolosos. Altres peces requerien una elaboració individualitzada en mans d'un mestre altament qualificat... Per moltes altres peces calia tota una sèrie de dispositius especials, que només un gran enginy i el vol lliure del geni humà podien donar. I per a la totalitat de les peces i de la feina de l'educador, cal una ciència especial. Per què a les escoles superiors tècniques estudiem la resistència dels materials i, en canvi,

a les escoles de pedagogia no estudiem la resistència de la personalitat quan se la comença a educar?».

El *Poema pedagògic* redunda a propòsit de la inexistència i mitificació de la coneguda «lleï dels vagabunds» sota la qual se sotmetrien tots aquells que coincideixen tant en un espai públic, el carrer, com en un espai tancat, de resocialització. Per Makàrenko, la delinqüència no conforma una societat en si mateixa, com venen a corroborar els sociòlegs de la criminalitat, i encara menys que aquest grup sigui portador d'una ideologia específica que dona sentit a una forma de vida fugitiva i d'indigència. Per a ell —i tenint en compte la gran quantitat d'infants que es presentaven voluntàriament tant a la colònia Gorki com a la Derzhinski— el nen abandonat cerca en tot moment el contacte amb el col·lectiu no pas com el retrobament amb el grup d'amics del carrer. Aquest no seria el veritable sentit de la col·lectivitat doncs hi mancaria el substrat fonamental, l'organització, ja que no es tracta pas d'una multitud heterogènia sense cap altra finalitat que no sigui la de reproduir-se com a grup delinqüent (Hilling i Weitz, 1970). La idea de col·lectivitat primària reïx a partir d'un grup que sent alhora la seva unitat, la compenetració i la fortalesa. No és una associació d'amics que s'han posat d'acord: és més aviat un fenomen d'ordre social, una organització que té certes responsabilitats, uns deures i unes obligacions. És el que podríem anomenar un grup formal, perquè en última instància els colons estan convençuts que tota situació dins la colònia i tot l'ordre pel qual es regeixen en llurs obligacions els impedeixen faltar a la veritat.

I, per contra, és pel reforçament del poder dels vagabunds i criminals que dominen en els camps de treball, els quals imposen la seva lleï a la manera de les organitzacions mafioses, explotant les altres categories de detinguts en benefici propi, que finalment el model administratiu ideat per Makàrenko es trasllada al Gulag (Oleinik, 1999). En efecte, els procediments utilitzats en el sistema de colònies de reeducació per tal de desfer la resistència dels educands, i que formarien part del «passiu», ja que refusen participar de la vida en comú, seran aprofitats per l'administració penitenciària central per generalitzar la integració dels detinguts en l'espai públic del camp: la «lleï de la presó» que, com a finalitat promou un tipus de solidaritat oposada a la de l'espai públic oficial, l'hem d'entendre com una estratègia «anti-Makàrenko» (Vavokhine, 2004, p. 14). Enfront d'aquesta lleï informal, s'instaura en el món carcerari soviètic un espai públic institucionalitzat d'acord amb les tàctiques de delació promogudes pels caps de l'administració que tenen per objectiu trencar la solidaritat de base que conforma tota comunitat tancada sobre si mateixa mitjançant la cohesió dels seus membres, una comunitat que, com a acte de rebuig a aquesta imposició oficial, reafirma la severitat de les sancions informals contra tots els interns que d'una manera o d'una altra col·laboren amb l'administració del camp.

Però d'això cal deduir que «la lleï de la presó» no és un rebuig fil per randa del sistema Makàrenko sinó que aquest és recusat en funció de la idea de la construcció de l'home nou soviètic que es fonamenta en la submissió de l'in-

dividu integrat a la força en l'espai públic formal i que, en definitiva, l'imposa el paper de delator. Makàrenko tenia molt present en el seu projecte pedagògic aquesta dinàmica per la qual l'individu és forçat a ser un membre «actiu» de la comunitat segons les normes autoimposades pels propis colons una vegada que han assumit els objectius de la col·lectivitat. Doncs la finalitat última de la colònia va més enllà del fet d'«esmenar» els joves; s'havia de procedir a formar-los de nou, educar-los de tal forma que deixessin de ser un perill per a la societat convertint-se en forjadors actius de la «nova època» per arribar finalment a formar part del grup d'elit col·lectiu, el *Komsomol*³. L'estètica bolxevic d'aquest grup prescriu les formes generals dels nois de la colònia: «Són el nois de la Gorki. Són ben plantats i polits, tenen unes cintures boniques i àgils, uns cossos musculosos i sans, que no saben què és la medicina; i un rostre de llavis carmí. Aquests rostres es fan a la colònia. Del carrer ens arriben uns rostres absolutament diferents d'aquests».

Era l'estil de vida dels nois i noies de la colònia el que avantatjava tot ideari pedagògic de l'època, els mètodes i procediments d'ensenyament, perquè en el fons es tractaria d'una formació que no hi ha volta enrere, i que no és tant una educació en si mateixa com una tècnica subtil que ultrapassa la classe i l'escola, que domina uns mitjans d'influència tan poderosos que l'educand quan ensopega amb qualsevol influx nociu, fins i tot, el més potent, aquest pot ser anivellat i liquidat per l'acció de la col·lectivitat. El treball d'educar es dirigeix a tota la vida de l'alumne. A la colònia Gorki educar un jove volia dir formar-hi perspectives en què s'entreveuen, com una missió ineludible, la felicitat del dia de demà. Amb la claredat i la força de la seva invencible voluntat, Makàrenko ho veia així: «A ningú no li quedava el menor dubte sobre quina era l'essència de la missió. Els colons no és que s'adonessin que calia donar-ho tot al col·lectiu. Més aviat percebien aquella necessitat que flotava a l'aire amb un sentit subtilíssim especial i la consideraven un sacrifici. I era un gust, potser el més dolç del món: sentir la dependència mútua, la fortalesa i la flexibilitat de les relacions, la gran potència vibrant del col·lectiu en una pau curulla de força. Ho llegia als ulls, al moviment, a la mímica, al caminar i a la feina dels nois. Tots tenien la mirada posada al nord, des d'on arribaven els grunyits d'una horda tenebrosa...».

(3) A la Unió Soviètica hi havia tres etapes en l'organització juvenil que calia superar per tenir accés al Partit Comunista: a) l'Oktyabryata; commemorava la Revolució d'Octubre i estava format per estudiants de primer Grau (de 8 a 10 anys) que obtenien bones notes i exhibien un excel·lent comportament tan a casa com a l'escola; b) el Pioner; el formaven els que s'havien graduat com a Oktyabryata i eren escollits pel col·lectiu de classe (la seva edat oscil·lava entre els 10 i els 16 anys); i c) el Komsomol; hi formaven part els de més edat a l'escola secundària i els estudiants universitaris (de 16 a 23 anys) i que amb molta dificultat havien superat el grau de Pioner: alguns s'hi quedaven fins els 27 anys tot i que era molt feixuc arribar tan aviat a ser membre del Partit Comunista.

Referències

- Alston, P.L. (1979) «Super Soviet Pedagogue». *New York University Education Quarterly*, 10 (4), pp. 28-32.
- Bowman, J. (1962) *Soviet Education: Anton Makarenko and the Years of Experiment*. Madison, University of Wisconsin Press.
- Chalamov, V. (1991) *Correspondance avec Boris Pasternak*. Paris, Gallimard.
- Cusson, M. (1974) *La resocialisation du jeune délinquant*. Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal.
- Fitzpatrick, S. (1994) *Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization*. Oxford, Oxford University Press.
- Hilling, G.; Weitz, S.A.S. (1970) «Makarenko, Leiter der Dzerzinskij-Kommune in Charkov? Zur Geschichte iener sowjetischen Jugendkommune unter besonderer Berücksichtigung der Organisations-structur». *Paedagogica Historica*, 10, pp. 455-516
- Hulicka, K. (1953) «Soviet Education and the New Man». *Soviet Studies*, 5, pp. 103-150
- Kenez, P. (1985) *The Birth of the Propaganda-State. Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917-1929*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lilge, F. (1958) *Anton Semynovich Makarenko: An Analysis of His Educational Ideas in the Context of Soviet Society*. Berkeley, University of Berkeley Press.
- Oleinik, A. (1999) «Le changement institutionnel: une analyse sociologique de la réforme pénitentiaire en Russie». *Reveu d'études comparatives Est-Ouest*, 30, pp. 165-188.
- Shore, M.J. (1947) *Soviet Education: Its Philosophy and Psychology*. Nova York, Philosophical Library.
- Thorez, P. (1984) *Les enfants modèles*. Paris, Gallimard.
- Vavokhine, I. (2004) «La sous-culture carcérale (post)soviétique face à l'utilisation per l'administration pénitentiaire des doctrines d'autogestion». *Champ Penal*, 1, pp. 1-15.
- Werth, N. (1981) *Être Communiste en URSS sous Stalin*. Paris, Gallimard-Julliard.
- (2001) «Rumeurs défaitistes et apocalyptiques dans l'URSS des années 1920 et 1930». *CAIRN*, III (71), pp. 25-35.
 - (2005) «Archives du communisme: les paysans contre Staline». *L'Histoire*, 296, pp. 77-85.